

AFRİKA İNSAN VE HALKLARIN HAKLARI ŞARTI VE AFRİKA İNSAN VE HALKLARIN HAKLARI KOMİSYONU KARARLARI AÇISINDAN SELF DETERMİNASYON HAKKI

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALBAYRAK*

Öz

Kökleri eskiye dayansa da, Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte bir norm haline gelmeye başlayan self determinasyon hakkının anlamı ve kapsamı, uluslararası hukuk doktrininde yıllardır tartışılmaktadır. Self determinasyon hakkının uluslararası insan hakları hukukunda somut bir şikayet konusu olması noktasında şüpheler bulunmaktadır. Bu bağlamda 1981 yılında imzalanan Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın yürürlüğe girmesiyle, self determinasyon hakkının anlamının ve kapsamının anlaşılmasında, bölgesel bazda da olsa bir fırsat doğmuştur. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun önüne gelen self determinasyon hakkının ihlalini de içeren şikayetlerde, Komisyonun verdiği kararlar bu hakkın içeriğinin anlaşılması açısından önem taşımakta ve self determinasyon hakkı ile ülkesel bütünlük ilkesi arasındaki gerilimin anlaşılmasına da yardım etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Self Determinasyon Hakkı • Halk • Afrika İnsan ve Hakların Hakları Şartı • Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu • Ülkesel Bütünlük İlkesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Devletler Hukuku Anabilim Dalı, Kırklareli, Türkiye | Assist. Prof., Kırklareli University, The Faculty of Economics and Administrative Sciences, The Department of International Relations, The Section of International Law, Kırklareli, Turkey

✉ albayrak87@gmail.com • ORCID 0000-0002-1205-2479

🔍 **Atıf Şekli** | Cite As: ALBAYRAK Gökhan, "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu Kararları Açısından Self Determinasyon Hakkı", *SÜHFD.*, C. 29, S. 3, 2021, s. 1867-1895.

🔍 **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION WITH REGARDS TO THE AFRICAN CHARTER ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS AND THE DECISIONS BY THE AFRICAN COMMISSION ON HUMAN AND PEOPLES' RIGHTS

Abstract

Although its roots go back to the past, the meaning and scope of the right to self-determination, which became a norm with the establishment of the United Nations, has been discussed in the international legal doctrine for years. There are doubts that the possibility of a concrete complaint about the right to self-determination in international human rights law. With the entry into force of the African Charter of Human and Peoples' Rights, signed in 1981, an opportunity has arisen in understanding the meaning and scope of the right to self-determination, albeit on a regional basis. In bringing the complaints to the attention the African Commission on Human and Peoples' Rights, including the violation of the right to self-determination, the decisions reached by the Commission are important in understanding the content of this right and helps to understand the tension between the right and the principle of territorial integrity.

Key Words

The Right to Self-Determination • People • The African Charter on Human and Peoples' Rights • The African Commission on Human and Peoples' Rights • The Principle of Territorial Integrity

GİRİŞ

İnsan haklarının çeşitli sınıflamalara tabi tutulduğu, bu sınıflamalardan birinin de tarihsel olarak ortaya çıkış zamanlarına göre yapılan sınıflama olduğunu belirtebiliriz. Bu sınıflama ile insan hakları kuşaklara ayrılmıştır.¹ Birinci kuşak haklar, tarihsel açıdan ilk olarak ortaya çıkan haklardır ve kişi haklarını ve siyasi hakları kapsar. Bu haklar bakı-

¹ Bu ayrımın ilk defa 1979 yılında Karel Vasak tarafından önerildiğini ifade etmek gerekmektedir. GÖZLER, Kemal, İnsan Hakları Hukuku, Ekin Yayınları, Bursa, 2017, s. 157. Doktrinde son zamanlarda teknolojik gelişmelere bağlı olarak insan onurunun korunmasına yönelik dördüncü kuşak haklardan da söz edilmekle birlikte, bu hakların sınırlarının henüz net olmaması dolayısıyla burada belirtilmemiştir. Dördüncü kuşak haklar hakkında bilgi için bakınız: BOYAR, Oya, KAMA IŞIK, Sezen, "Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaştırmalı Bir Bakış", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt. 25(2), 2019, s. 602-623.

mından devletlerin negatif bir yükümlülük altında olduğu belirtilebilir. İkinci kuşak haklar ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır ve burada da devletlerin bu hakların yerine getirilmesinde pozitif yükümlülüklerinin olduğu görülür. Üçüncü kuşak hakların ise tarihsel açıdan en son oluşan hak grubu olduğu belirtilmektedir. Üçüncü kuşak haklar, bireylere ait olmayan, fakat halklara tanınan haklardır.² Bu hakların oluşumunda üçüncü dünya ülkelerinin katkısı olduğu belirtilmektedir. Üçüncü kuşak hakların kapsamına barış hakkı, gelişme hakkı, çevre hakkı ve self determinasyon hakkı gibi dayanışma hakları girmektedir.³

Fakat bu sınıflamanın mutlak olmadığını ve insan haklarını zamansal olarak ayırmada yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda self determinasyon hakkı da güzel bir örnek teşkil eder. Çünkü üçüncü kuşak haklar arasında gösterilen bu hakkın tarihsel kökenleri 1789 Fransız Devrimi'ne ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ne kadar uzanmaktadır.⁴ Yine özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Birleşmiş Milletler döneminde bir norm olarak uluslararası hukukun alanına katılmıştır. Dolayısıyla self determinasyon hakkı zamansal bir sınıflamaya dayanan kuşak haklar ayırımına ters bir örnektir denebilir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, self determinasyon hakkı her ne kadar uluslararası hukukun normatif alanına Birleşmiş Milletler dönemi ile birlikte dahil olduysa da, bu hakkın gerçekten bireyler veya halklar tarafından bir uluslararası merci önünde ileri sürülebilmesi noktasında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Şarttan önce bu hakkın, örneğin yaşam hakkı veya ifade özgürlüğü ihlalleri iddialarında olduğu gibi şikayete konu olması mümkün gözükmemekteydi. Bu yüzden self determinasyon hakkının içeriğinin ve anlamının anlaşılmasında, hakkın Afrika insan hakları koruma rejimindeki kullanımının incelenmesinin önemi büyüktür. Bu yüzden makalede öncelikle Afrika

² ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, Uluslararası Alanda İnsan Hakları, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, s. 33.

³ Bu konudaki Türkçe çalışmalar için bakınız: AKBABA, Ahmet, İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016.; ARAL, Berdal, Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010.; KABOĞLU, İbrahim, Dayanışma Hakları, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996.

⁴ ALGAN, Bülent, "Rethinking 'Third Generation' Human Rights", Ankara Law Review, Vol.1(1), 2004, s. 127.

İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda self determinasyon hakkının konumu incelenmiş, devamında ise bu konunun anlaşılması için uluslararası hukuk düzeninde self determinasyon hakkının doğuşuna kısaca bakılmıştır. Son olarak ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu önüne gelen self determinasyon hakkı ihlali iddiaları incelenerek, Komisyonun kararlarında uluslararası hukukun genel yapısına uyuma yönelik tavır gösterilmeye çalışılmıştır.

I. AFRİKA İNSAN VE HALKLARIN HAKLARI ŞARTI VE SELF DETERMİNASYON HAKKI

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı hem insan hakları hukukunun kumsallaştığı hem de insan hakları hukukunda bölgesel düzenlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Avrupa ve Amerikan insan hakları rejiminin kurulmasından sonra 1963 yılında kurulan Afrika Birliği Örgütü'nün (*The Organization of African Unity*) çalışmaları sonucunda 1981 yılında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (*The African Charter on Human and Peoples' Rights*) imzalanmış ve görece kısa bir süre sonra 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.⁵

Bu Şart'ın ortaya çıkmasında çeşitli nedenler ön plana çıkmaktaydı. Bir kere 1970'li yılların sonunda Orta Afrika Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi ve Uganda'da despotik liderler devrilmişti.⁶ Afrika kıtasında bir demokratikleşme ihtiyacı kendini gitgide daha fazla hissettirmekte idi. Güney Afrika'daki apartheid rejimi üzerinde de uluslararası baskılar artmaya başlamış⁷, 1973 yılında imzalanan Apartheid Suçunun Bastırılması ve Cezalandırılması Uluslararası Sözleşmesi 1976 yılında yürürlüğe girmişti. Öte yandan Afrika Birliği Örgütü'nün kurulması aşamasında dahi insan haklarının Afrika bölgesinde korunması fikri mevcuttu. 1961 yılında Lagos'ta düzenlenen Birinci Afrikalı Hukukçular Kongresi'nde ve sonrasında 1966 yılından 1979 yılına kadar Birleşmiş Milletler'in bölgesel düzeyde düzenlediği insan hakları seminerlerinde bu

⁵ African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.

⁶ GEMALMAZ, Mehmet Semih, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 1354-1355.

⁷ Bu dönem hakkında geniş bir çalışma için bakınız. RUHI, Muhammet Emin, *Güney Afrika'da Irk Ayrımcılığı Politikaları*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2018.

fikir tartışılmaktaydı.⁸ Ayrıca daha önce oluşan Avrupa ve Amerikan bölgesel insan hakları sistemi de Afrika için bir örnek teşkil etmekteydi.⁹ Bunun yanında ortaya çıkan Şart'ın çeşitli açılardan özgünlüğünün üzerinde Pan-Afrikanizm hareketinin etkileri bulunmaktaydı. 1950'li ve 1960'lı yılların dekolonizasyon süreci ile birlikte uluslararası camiaya pek çok yeni Afrikalı devlet katılmış ve bu devletlerin kolonyal dönem hatıraları dış politika isteklerini de belirler hale gelmişti. Öncelikle bu devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'nda da ifadelerini bulan devletlerin egemen eşitliği ve halkların self determinasyonu ilkelerinin önemini ön plana çıkartıyorlar, egemenliğin kazanılmasından sonra sürebilecek kolonyal izlerin silinmesi gerektiğini belirtiyorlardı.¹⁰ Ayrıca Afrika Şartı'nın hazırlayıcıları bu gereğin haricinde Afrika kültürünün ve toplum yapısının özelliklerinin metne yansımaları anlayışıyla yola çıkmışlardı. Özellikle Avrupalı ve Amerikan insan hakları metinlerinin tersine, Afrika kültüründeki birey dışında toplumu da ön plana çıkartmayı amaçlamışlardı.¹¹ Bu bağlamda örneğin hazırlanacak metinde sadece bireysel haklar değil, insanların topluma karşı olan ödevlerine de vurgu yapma fikri açığa çıkmış ve sonuçta bu durum Şart'a yansımıştı. Bunun yanında dönemin Mozambik ve Etiyopya gibi sosyalist devletlerinin de ödevlere yapılan vurguda ve ekonomik ve sosyal hakların Şart'a yansımada etkileri olduğu söylenebilir.¹² Bu noktada Şart'ta insanların, devlete, ailesine, bulunduğu topluma ve uluslararası topluma karşı ödevleri bulunduğu anlayışı bulunmaktadır.¹³

⁸ GEMALMAZ, Mehmet Semih, "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler", Milletlerarası Hukuk Bülteni, Yıl 7, Sayı 2, 1987, s. 133.

⁹ MBAYA, Etienne R., "African Charter on Human and Peoples' Rights", Encyclopedia of Public International Law, Vol.8, Ed. Rudolf Bernhardt, North-Holland, Amsterdam, 1985, s. 1.

¹⁰ YUSUF, Abdulqawi A., Pan-Africanism and International Law, Hague Academy of International Law, Hague, 2014, s. 94-148.

¹¹ D'SA, Rose M., "Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter", Journal of African Law, Vol. 29(1), 1985, s. 74.

¹² GITTLEMAN, Richard. "The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Legal Analysis", Virginia Journal of International Law, Vol. 22(4), 1982, s. 676-677.

¹³ SMITH, Rhona K. M., International Human Rights Law, Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 141.

Afrika hukuk anlayışındaki, bireyin toplum için var olması ve toplumun dışında izole bir varlık olarak düşünülmemesi hususu, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda adı üzerinde halkların haklarının yer almasını sağlamıştır. Şart ile birlikte halkların da bir hak öznesi olması amaçlanmıştır. Şart'ın içeriğine bakıldığında dayanışma hakları olarak halkların eşitliği hakkı (19. Madde), halkların self determinasyon hakkı (20. Madde), halkların doğal kaynaklarını ve zenginliklerini kullanma hakkı (21. Madde), gelişme hakkı (22. Madde), barış hakkı (23. Madde) ve çevre hakkının (24. Madde) tanındığı görülmektedir. Fakat diğer insan hakları sözleşmelerinde olduğu gibi "halk" (*people*) kavramının Şart'ta tanımı bulunmamaktadır. Bu yüzden halkın ne anlama geldiği konusunda Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun önüne gelen davalarda bir yöntem belirlemesi gerekmiştir.¹⁴ Öncelikle halk kavramının devlet kavramından ayrı olduğu hususu açıktır denebilir. Zaten dünya üzerinde her halkın bir devleti olsaydı ve devlet ile halk özdeş durumda bulunsaydı halkların haklarına olan ihtiyaç da neredeyse yok olurdu.¹⁵ Şart'ta da halk kavramı ve devlet kavramı (Şart'ta geçen "taraf devletler" kavramı) birbiri yerine kullanılmamış olduğu ve ayrı olguları temsil ettiği açık bir şekilde metinden anlaşılmaktadır. Örneğin halkların self determinasyon hakkını düzenleyen 20. Maddedeki şu ifade iki kavramın ayrı olarak düşünüldüğünü açıkça göstermektedir:

"3. Bütün halklar, bu Şartın Tarafı Devletlerin yabancı tahakkümüne karşı verdikleri siyasal, ekonomik ya da kültürel özgürlük mücadelesine yardımcı olmak hakkına sahip olacaktır."

Aynı şekilde 21. Madde de halkların ve taraf devletlerin doğal kaynaklarını ve zenginliklerini kullanma hakkını ayrı ayrı fıkralarda belirtmektedir:

¹⁴ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na 1998 yılında getirilen ek protokol ile Afrika İnsan ve Hakların Hakları Mahkemesi de kurulmuş ve 2004 yılında işlev kazanmıştır. Fakat Komisyon'a göre görece yeni olan bu mahkemenin içtihadı konumuz bakımından gelişmediği için çalışmamızda sadece Komisyon'un kararları incelenmiştir.

¹⁵ ARCHIBUGI, Daniele, "Un Análisis Crítico de la Autodeterminación de los Pueblos", Escenarios de Conflicto : Irak y el Desorden Mundial, Ed.Manuela Mesa, Mabel González Bustelo, Icaria Editorial, Barcelona, 2004, s. 283.

"1. Bütün halklar, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarını özgür olarak kullanacaklardır. Bu hak, münhasıran halkın çıkarları için kullanılacaktır. Hiçbir halde bir halk bu haktan yoksun bırakılmayacaktır.

...

4. Bu Şartın Taraflı Devletler, kendi zenginlik ve doğal kaynaklarından özgür olarak yararlanma hakkını, tek tek ya da toplu olarak Afrika birliğini ve dayanışmasını güçlendirmek amacıyla kullanacaklardır."

Dolayısıyla halk kavramı, devletin içinde yaşayan bir topluluk için kullanılmak durumundadır. Fakat bu topluluğun özelliklerinin ne olacağı hususu belirsizdir ve yoruma açıktır. Halk kavramı, bir insan topluluğunun tanımlanmasında günümüzde objektif (etnik köken, dil, din vb.) ve subjektif (bir arada yaşama iradesi ve ortak kültüre bağlılık) unsurların bir bileşimi olarak anlaşılabilir.¹⁶ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu da halk kavramının anlamını hak ihlalinin niteliğine göre bir devlette yaşayan tüm insanları, bir devlette yaşayan çeşitli açılardan farklı veya etnik bir grubu veya yerli halkları içerecek şekilde ele almaktadır.¹⁷ Yani Şart bağlamında halk kavramı sömürge halklarının ötesinde bir anlam taşıyabilmektedir.

Halk kavramı ve halkların hakları bağlamında incelenmesi gereken belki de en yararlı örnek, Şartta da yer alan self determinasyon hakkıdır. Self determinasyon hakkı doktrinde genellikle içsel self determinasyon hakkı ve dışsal self determinasyon hakkı olarak iki şekilde incelenmektedir. İçsel self determinasyon hakkı, bir halkın yönetim biçimini serbestçe belirlemesi, yönetime katılım mekanizmalarını oluşturması ile

¹⁶ PASTOR RIDRUEJO, Jose Antonio, Curso de Derecho Internacional Publico y Organizaciones Internacionales, Tecnos, Madrid, 1994, ss. 272-273. Halk kavramı ile bağlantılı olarak ulus kavramının da ne anlama geldiği konusunda pek çok farklı görüş oluşmuştur. Örneğin 18. yüzyılda Fichte'ye göre ulusu belirleyen ortak dil unsuru idi. Stalin'in savunduğu Bolşevik duruşu ise ulusun tayini meselesinde buna aynı ülkeye bağlılık, aynı ekonomik yaşam içinde yer alma ve aynı düzene sahip olma unsurları dahil edildi. Batı Avrupa'da oluşan sosyal demokrat görüş ise ulusu aynı ortak kadere sahip olan topluluk olarak düşündü. OFUATEY-KODJOE, W., The Principle of Self-Determination in International Law, Nellen, New York, 1977, s. 25-28.

¹⁷ BALDWIN, Clive, MOREL, Cynthia, "Group Rights", The African Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice 1986-2006, Ed. Malcolm Evans, Rachel Murray, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 247-248.

ilgilidir. Bu bakımdan self determinasyon hakkının devletin iç örgütlenmesi ile ilgili olduğunu belirtebiliriz.¹⁸ Bu açıdan günümüzde adil seçimlerin yapılması, siyasi katılımın sağlanması, demokratik bir hükümet yapısının oluşturulması gibi unsurlar da içsel self determinasyon hakkının alanına girmektedir.¹⁹ Dışsal self determinasyon hakkı ise sömürge altında yaşayan, işgal altında olan halkların yabancı baskısından kurtularak kendi statülerini belirlemeleri isteklerinin korunması anlamına gelmektedir. Bu noktada self determinasyon hakkının Afrika insan hakları koruma rejimindeki anlamının daha iyi ortaya konulması için öncelikle tarihsel açıdan bu hakkın oluşumuna bakmakta fayda vardır.

II. SELF DETERMİNASYON HAKKININ ORTAYA ÇIKIŞI VE AFRİKA KITASI İÇİN ÖNEMİ

Self determinasyon hakkının uluslararası hukuk yazınında ortaya çıkmaya başlaması yeni bir olgu değildir. Uluslararası hukukun kurucu babalarından olan Francisco de Vitoria'nın 1539 yılındaki bir çalışmasında yeni keşfedilen Amerika topraklarındaki yerliler bağlamında self determinasyon ilkesinden bahsedilmiştir.²⁰ Fakat self determinasyon ilkesinin uluslararası alanda etkili bir nosyon haline gelmesi büyük ölçüde Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) ve Fransız Devrimi (1789) ile mümkün olmuştur. Antonio Cassese'nin ifadeleriyle bu olaylar neticesindedir ki, bireylerin ve halkların artık kralın bir tebaası olmadığı, aksine hükümetlerin halka karşı sorumlu olduğu bir anlayışa doğru geçilmeye başlamıştır.²¹ Böylece milliyetçilik düşüncesinin bir unsuru olarak self determinasyonun uluslararası ilişkilerdeki rolü artmaya başlamıştır. Objektif kıstaslarla belirlenen bazı ortak özelliklere (dil, din veya tarih gibi) ve subjektif olarak da birlik duygusuna sahip olan halkların birer ulus olarak tanınmalarına dayanan milliyetçilik akımı Avrupa'da pek

¹⁸ EHTİBARLI, Yaşar, Uluslararası Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 152.

¹⁹ TAŞDEMİR, Fatma, ÖZER, Adem, Uluslararası Hukuk Perspektifinden Self-Determinasyon ve Ayrılma, Hukuk Yayınları, Ankara, 2017, s. 58.

²⁰ FORNO, Giovanni, "Apuntes sobre el Principio de la Libre Determinación de los Pueblos", Agenda Internacional, Año IX, No. 18, 2003, s. 91.

²¹ CASSESE, Antonio, Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 11.

çok yeni devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır ve bu süreçte self determinasyon ilkesinin de rolü büyük olmuştur.²² Bu bağlamda ulus egemenliği ile self determinasyon kavramları, bir madalyonun iki yarısı gibi görülebilir ve siyasal konseptler olarak 19. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde birbirinden ayrılamaz konumdadırlar.²³

On dokuzuncu yüzyılda milliyetçilik düşüncesi hem imparatorlukları (Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları gibi) hem de sömürgeci devletleri (İspanya ve Portekiz gibi) etkilemişti. Haiti'nin 1804 yılında bağımsızlığını elde etmesi, sonrasında Napolyon'un Portekiz ve İspanya'yı ele geçirdikten sonra Latin Amerika devletlerinin oluşması süreci²⁴ self determinasyonun olgusal görünümü olarak düşünülebilir.

Yirminci yüzyılın başlarında ise self determinasyon hakkı, ilginç bir biçimde hem sosyalist düşüncenin bir unsuru olarak hem de liberal-idealist projenin bir savunusu olarak uluslararası ilişkilerin önemli bir konusunu teşkil etmeye devam etmiştir. Self determinasyonu uluslararası alanda politik anlamda ilk savunan kişilerden biri Lenin'dir. Lenin'in 1914 yılındaki self determinasyona ilişkin makalesinde, ulus devletlerin kapitalist gelişimin son evresindeki siyasal bir unsur olarak ortaya çıktıkları ve sınıf savaşımının devam edebilmesi için halkların baskıcı devletlere karşı self determinasyon haklarının olması gerektiğinden bahsedilmiştir.²⁵ Bu düşünce sonrasında Sovyet ideolojisinin ilk zamanlarında etkisini göstermiştir. Self determinasyonun evrensel bir hak olarak düşünülmesinde ise Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde kongrede yaptığı Wilson prensipleri

²² THÜRER, Daniel, "Das Selbstbestimmungsrecht der Völker: Ein Überblick", Archiv des Völkerrechts, Band 22(2), 1984, s. 116.

²³ OETER, Stefan, "Selbstbestimmungsrecht im Wandel: Überlegungen zur Debatte um Selbstbestimmung, Sezessionsrecht und 'vorzeitige' Anerkennung", Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Vol. 52(3-4), 1992, s. 744.

²⁴ Bu süreç konusunda bakınız. FİSCH, Jörg, The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, s. 72-76.

²⁵ LENIN, Vladimir I., Collected Works, Volume 20, December 1913-August 1914, Progress Publishers, Moscow, 1964, ss. 393-454.; MARK, Rudolf A., "National Self-Determination, as Understood by Lenin and the Bolsheviks", Lithuanian Historical Studies, Vol. 13(1), 2008, s. 25-27.

olarak da bilinen ünlü On Dört Madde konuşmasında yer alması önemli rol oynamıştır.²⁶ Fakat buna rağmen self determinasyonun bir hak veya ilke olarak Milletler Cemiyeti Misakında (1919) yer alamadı.²⁷ Hatta manda rejiminde bile manda idaresindeki halkların bu haklara sahip olup olmadığı hakkında bir norm bulunmamaktaydı. Söz konusu hak, Milletler Cemiyeti döneminde Aaland Adaları sorununda da gündeme gelmiş ve konu hakkında görüşlerini sunan hukukçular komitesi, self determinasyonun politik olarak önemli olmasına rağmen pozitif hukukta yerleşmediğini, ülke içerisindeki bir grup halkın kendi iradeleriyle yaşadığı devletten ayrılması durumunun mümkün olmadığını belirtmiştir.²⁸ Belirtmek gerekir ki, self determinasyon hakkı 1945 yılına kadar olan dönemde politik anlamda önem kazansa da, hukuki anlamda bir ilke veya hak haline gelememiştir.²⁹

Self determinasyon hakkının uluslararası alandaki seyri bakımından dönüm noktası Birleşmiş Milletler Şartı (1945) olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda Milletler Cemiyeti'nin halefi olarak kurulan Birleşmiş Milletler Örgütünü kuran Şart'ın 1. ve 55. maddelerinde açıkça self determinasyona yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Şartının örgütün amaçlarını belirten 1. maddesinin 2. fıkrasında şu ifadeler yer almıştır:

“Uluslar arasında hakların hak eşitliği ve self determinasyonu ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve evrensel barışımı güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak”³⁰

Yine Şart'ın 55. maddesinde uluslararası ekonomik ve siyasi işbirliğinin sağlanmasında Birleşmiş Milletler'in hedefleri belirtilirken self determinasyon ilkesine değinilmiştir. Self determinasyondan “ilke” olarak bahsedilmesi ona hukuki bir temel atfetme amacı gütmektedir dene-

²⁶ van der VYVER, Johan D., “The Right to Self-Determination and its Enforcement”, ILSA Journal of International & Comparative Law, Vol.10, 2004, s. 422.

²⁷ DOĞAN, İlyas, Devletler Hukuku, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 171.

²⁸ HARCK, Sten, “Åland Islands”, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2008, prg. 5.

²⁹ TRAVIESO, Juan Antonio, Derecho Internacional Publico, Abeledo Perrot, Buenos Aires, 2012, s. 294.

³⁰ The Charter of United Nations, San Fransico, 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, Erişim Tarihi: 7.12.2020.

bilir.³¹ Fakat Şart'ta self determinasyondan hak olarak bahsedilmemesi, onun daha çok siyasal ve moral bir ilke olarak düşünülmesine yol açmıştır denebilir.³² Self determinasyondan bir "hak" olarak söz edilmesi ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1960 yılında kabul ettiği 1514 sayılı "Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Haklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri" ile oldu. Bildiri dönemin Sovyetler Birliği başkanı Kruşçev'in konuyu Genel Kurul'un gündemine getirmesi ve çoğunluğu Asya ve Afrika devletlerinin bu girişimi desteklemesiyle son halini almıştır.³³ Bildiri ile Birleşmiş Milletler dekolonizasyon politikasını ortaya koymuş ve bu tarihten sonra Örgütün de katkılarıyla sömürge altındaki halkların bağımsızlığı için plebisitler ve seçimler düzenlenmeye başlamıştır.³⁴ Bu süreç özellikle Afrika kıtasını etkilemiştir. Karardan itibaren sadece birkaç sene içinde Afrika'daki devlet sayısı yaklaşık dört kat artmıştır.³⁵

Self determinasyon hakkının bir insan hakları sözleşmesine konu olması ve dolayısıyla siyasal bir ilke iken insan hakları alanına dahil edilmesi noktasındaki en önemli gelişim ise, hakkın 1966 yılında imzalanan Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi³⁶ ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin³⁷ ilk maddesinde yer almasıdır. Bu tarihten sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1970 yılında 2625 sayılı Dostça İlişkiler Bildirisini kabul etmiş ve bu bildiri

³¹ DOEHRING, Karl, "Self-Determination", The Charter of United Nations: A Commentary, Ed. Bruno Simma, Oxford University Press, Oxford, 1995, s. 58.

³² SCHWEİSFURTH, Theodor, Völkerrecht, Mohr Siebeck, Tübingen, 2006, s. 382.

³³ GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler, Örnek Kararlar, Beta, İstanbul, 2009, ss. 276-277.

³⁴ THÜRER, Daniel, BURRI, Thomas, "Self-Determination", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2008, prg. 9. Örneğin dekolonizasyon sürecinin izlenmesi ile ilgili olarak Genel Kurul, 1961 yılında 1654 sayılı kararla özel bir komite (diğer adıyla C-24) oluşturmuştur.

³⁵ Sadece 1960 senesinde Afrika'da bağımsızlığını kazanan devlet sayısı on yedidir. Afrika'daki devletlerin bağımsızlık tarihleri için bakınız. <https://www.rfi.fr/en/africa/20100216-timeline-african-independence>, Erişim Tarihi: 19.01.2021.

³⁶ International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966

³⁷ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December 1966

de self determinasyon, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olarak sayılmıştır.³⁸ Kararda self determinasyon sömürge altındaki halkların bağımsızlaşması bağlamında ve ayrıca halkların siyasi kararlara katılımı ve siyasi statüsünün özgürce belirlenmesi açısından ele alınmıştır. Sözleşmelerden ve Genel Kurul kararlarından çıkarılacak sonuç ise, self determinasyon hakkının uluslararası hukukta sömürge veya işgal altındaki halklar haricinde hakkın sahibine ayrılma hakkı vermesidir.³⁹ Self determinasyonun bir ilkedan hak aşamasına geçişi, onun artık devletler için yükümlülükler içermesine yol açmıştır.⁴⁰

Ayrıca belirtmek gerekir ki, self determinasyon hakkı Uluslararası Adalet Divanı'nın çeşitli kararlarında ve danışma görüşlerinde yer almış ve uluslararası hukukun *erga omnes* nitelikte bir normu olarak kabul edilmiştir.⁴¹

Self determinasyon hakkı, makalemizin konusuyla da bağlantılı olarak Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nda yer aldığını belirtmiştik. Bu hakkın içeriğinin daha iyi anlaşılması bakımından Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun ilgili kararlarına geçmeden evvel, self determinasyon hakkıyla bağlantılı ve onun bir anlamda karşıtı olarak düşünülen ve ancak ona uygun olarak kullanıldığında "kabul edilebilir" olarak görülen ülkesel bütünlük ilkesine ayrıca değinmek yerinde olabilir.

³⁸ KELLER, Helen, "Friendly Relations Declaration (1970)", Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2009, prg. 24-25.

³⁹ RODRÍGUEZ, Segundo Ruiz, La Teoría del Derecho de Autodeterminación de los Pueblos, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1998, s. 75.

⁴⁰ MIGUEL, Carlos Ruiz, "El Principio y Derecho de Autodeterminación y el Pueblo del Sahara Occidental", Anuario Español de Derecho Internacional, Vol.31, 2015, s. 276.

⁴¹ ICJ, Western Sahara, Advisory Opinion of 16 October 1975, prg. 55; ICJ, Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia), Judgment of 30 June 1995, prg. 29; ICJ, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion of 9 July 2004, prg. 88.

III. SELF DETERMİNASYON HAKKININ SINIRI OLARAK ÜLKESEL BÜTÜNLÜK İLKESİ

Ülkesel bütünlük ilkesi (*the principle of territorial integrity*) günümüzde uluslararası hukukun en temel ilkelerinden birini teşkil etmektedir. İlkenin önemine binaen, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2. maddesinde, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün üyelerinin uyacağı temel ilkelere biri olarak sayılmıştır:

*"... 4. Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin ülkesel bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar."*⁴²

İlke bunun haricinde uluslararası hukuk alanında önemli bir belge olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1970 yılında kabul edilen Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge'nin (kısaca Dostça İlişkiler Bildirisinin) içerisinde yer alan ilk ilkenin de konusunu oluşturmuştur.⁴³ Aslında ilke tarihsel olarak 1800'lü yılların antlaşmalarında ve doktrininde yer almaya başlamış, 20. yüzyılın başında meşhur Wilson İlkelerinde (1918) ve Milletler Cemiyeti Misakı'nda (1920) mevcut bulunmuştur.⁴⁴ Sonrasında ilkenin Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2. maddesine dahil olması ise Şart'ın hazırlık safhasında küçük devletlerin isteği üzerine olmuştur.⁴⁵ İlke bunun yanında Afrika Birliği Örgütü Şartı'nda (1963), örgütün amaçlarını içeren 2. maddede mevcut bulunmaktadır⁴⁶ ve sonrasında

⁴² The Charter of United Nations, San Fransisco, 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, Erişim Tarihi: 7.6.2020.

⁴³ UN General Assembly, Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 24 October 1970, A/RES/2625(XXV).

⁴⁴ MARXSEN, Christian, "Territorial Integrity in International Law – Its Concept and Implications for Crimea", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol.75, 2015, s. 7-8.

⁴⁵ BLAY, Samuel K. N., "Territorial Integrity and Political Independence", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2012, prg. 6.

⁴⁶ Charter of the Organization of African Unity, 25 May 1963.

Örgütün yerine geçen Afrika Birliği'nin kurucu belgesinin⁴⁷ 4. maddesinde yine ilke belirtilmiştir. İlke, Uluslararası Adalet Divanı kararında ise uluslararası ilişkilerin temel kaynağı olarak ifade edilmiştir.⁴⁸

İlkenin uluslararası hukuktaki konumunun önemi haricinde, ilkenin anlamı konusunda bir açıklık söz konusu değildir. İlkenin, devletin ülkesinin bütün olması ve bu bütünlük halinin uluslararası hukukta korunmasının dışında, devletin o ülke üzerinde egemen haklara sahip olarak var olmasının korunmasını da kapsadığını belirtmek mümkündür.⁴⁹ Yani belirtmek gerekir ki, ülkesel bütünlük ilkesi hem sınırların istikrarı ve tek taraflı işlemlerle değiştirilmemesi menfaati ile ilgili iken, hem de devletin egemen olduğu ülke üzerinde diğer devletlerin kuvvet kullanma ve onların kuvvet kullanma tehditlerine karşı da korunmasını sağlayan bir yanı söz konusudur.

İlke, uluslararası hukukta self determinasyon hakkının dışsal boyutunu sınırlayan bir biçimde algılanmaya eğilimli olmuştur. Çoğu durumda ayrılma talepleri, eğer sistematik ve ağır insan hakları ihlalleri yaşanmıyorsa uluslararası toplumda hoş karşılanmamıştır. Bu durum 1960'lı yıllardan sonra bir dekolonizasyon süreci yaşayan Afrika kıtası devletleri açısından da değişmemektedir. Örneğin Katanga'nın Kongo'dan ve Biafra'nın Nijerya'dan ayrılması girişimleri birkaç istisna dışında kıtada da ve uluslararası alanda sıcak karşılanmamıştır.⁵⁰ 2011 yılında Güney Sudan'ın Sudan'dan ayrılması ise bir istisna teşkil etmektedir, çünkü bu ayrılma Sudan'ın rızası ile mümkün olabilmektedir.

Ülkesel bütünlük ilkesine değindikten sonra, self determinasyon hakkının içeriği ve anlamının ortaya konulması bağlamında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun önüne gelen bazı şikayetlerin incelenmesi, uluslararası hukuk bakımından bu noktada eşsiz bir değere sahip olacaktır.

⁴⁷ Constitutive Act of the African Union, 1 July 2000.

⁴⁸ ICJ, Corfu Channel Case, Judgment of 9 April 1949, ICJ Reports 1949, s. 35.

⁴⁹ EL OUALI, Abdelhamid, "Territorial Integrity: Rethinking the Territorial Sovereign Right of the Existence of the States", *Geopolitics*, Vol.11(4), 2006, s. 633.

⁵⁰ TAŞDEMİR, Fatma, "Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18(3), 2016, s. 651.

IV. AFRİKA İNSAN VE HALKLARIN HAKLARI KOMİSYONU'NUN ÖNÜNDEKİ SELF DETERMİNASYON HAKKI İHLALİ İDDİALARI VE KOMİSYONUN TUTUMU

A. Katanga Sorunu

Katanga sorunu, Demokratik Kongo Cumhuriyetinde bulunan ve bu devletin diğer bölgelerine göre zengin kaynaklara sahip olan Katanga bölgesindeki ayrılıkçı hareketten kaynaklanmaktadır. Bu sorun Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin 1960 yılındaki kuruluşundan beri etkisini sürdürmeye devam etmektedir. 1960 yılında Kongo'nun bağımsızlığını kazanmasıyla beraber, Katanga'daki ayrılıkçı hareket bölgedeki yer altı zenginliklerini çıkartan Belçikalı şirket Union Minière du Haut-Katanga'nın desteğini alarak bağımsız bir devlet kurduğunu iddia etmişti. Fakat bölgede destek bulamayınca bu iddiası ve bölgedeki kontrolü 1963 yılına kadar sürdü. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Kongo'nu istikrara kavuşabilmesi de Katanga'daki yer altı zenginliklerine bağlıydı.⁵¹ Katanga'nın bağımsızlık iddiasının başarısız olmasında Birleşmiş Milletler barış gücü operasyonunun da (*United Nations Operation in the Congo*) etkisi büyük olmuştur. Bu tarihten sonra da Katanga'daki ayrılıkçı hareket sona ermemiştir. Her ne kadar başarısız olan bağımsızlık girişiminden sonra bölgedeki yapı Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne entegre edilmeye çalışıldıysa da, devletin kendi içinde yaşadığı sorunlar ve diğer komşu devletlerin müdahaleleri Kongo'da iç çatışmaların devam etmesi sonucunu doğurmuştur.

Katanga sorunu, self determinasyon hakkı bağlamında 1992 yılında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun önüne gelmiştir. Katanga Halkları Kongresi'nin başkanının yaptığı başvuruda bu kongrenin bir özgürlük hareketi olarak self determinasyon hakkının olduğu iddia edilmiştir. Komisyon 1995 yılında verdiği kararda, Zaire'nin⁵² ülkesel bütünlüğünü yeniden düşündürecek şekilde insan hakları ihlallerine ilişkin somut kanıtlar olmadığı için self determinasyon hakkının

⁵¹ ISLAM, M. Rafiqul, "Secessionist Self-Determination: Some Lessons from Katanga, Biafra and Bangladesh", *Journal of Peace Research*, 22(3), 1985, s. 213.

⁵² Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin o tarihteki ismi Zaire'dir. Bu kullanım 1997 yılında değişmiştir.

Zaire'nin egemenliği ve ülkesel bütünlüğüne uygun olarak kullanılması gerektiğini belirtmiştir ve self determinasyon hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir.⁵³ Ayrıca Komisyon Katanga halkının yönetime katılmadığı yönünde de somut kanıtların sunulmadığı üzerinde durmuştur.⁵⁴

Komisyon bu kararında self determinasyon hakkının dışsal boyutuna dahil olan ve ayrılma talebine yol açacak iddia konusunda kanıt eksikliğini ileri sürmüştür ve ayrılmanın mümkün olabilirliliği konusunda bir incelemeye girişmemiştir. Bu karardan üç sene sonra Komisyonun önüne gelen Nijerya'daki seçimlerin asker tarafından ihlal edilmesi olayında, Nijerya halkının siyasal isteğinin sonuca yansımaması dolayısıyla self determinasyon hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁵⁵ Aynı şekilde Gambiya'daki 1994 darbesi ile oluşan yönetim değişikliğinin de self determinasyon hakkının ihlali olduğu ve halkın kendi kaderini tayin edemediğini belirtmiştir.⁵⁶ Hatta Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin davacı olduğu bir şikayette de Komisyon, yabancı devlet güçlerinin (dava bakımından Burundi, Ruanda ve Uganda) müdahalesi ve işgal eylemlerinin de zarar gören ülkedeki halkın self determinasyon hakkını ihlal edebileceğine hükmetmiştir.⁵⁷ Yani hakkın içsel boyutuyla ihlal edilebilmesi daha olasıdır denebilir. Fakat self determinasyonun hakkının dışsal boyutu, uluslararası hukukun temel ilkelerinden olan ülkesel bütünlük ilkesi ile büyük ölçüde çatışacağı için bu konuda Komisyonun çok daha temkinli davrandığını söylemek gerekmektedir. Bu görece

⁵³ African Commission on Human and Peoples' Rights, Katangese Peoples' Congress v. Zaire, Merits, Communication No 75/92, 1995.

⁵⁴ ANYANGWE, Carlson, "The Normative Power of the Right to Self-determination under the African Charter and the Principle of Territorial Integrity: Competing Values of Human Dignity and System Stability", African Human Rights Yearbook, Vol.2, 2018, s. 62.

⁵⁵ African Commission on Human and Peoples' Rights, Constitutional Rights Project and Civil Liberties Organisation v. Nigeria, Merits, Communication No 102/93, 1998, prg. 51-53.

⁵⁶ African Commission on Human and Peoples' Rights, Jawara v. Gambia, Merits, Communication No 147/95, Communication No 149/96, 2000, prg. 71-73.

⁵⁷ African Commission on Human and Peoples' Rights, The Democratic Republic of the Congo v. Burundi, Rwanda and Uganda, Merits, Communication No 227/99, 2003, prg. 68.

temkinli yaklaşımın izleri Kabinda ve Güney Kamerun sorunlarında da rastlamak mümkündür.

B. Kabinda Sorunu

Kabinda (*Cabinda*), günümüzde Angola'nun bir parçasını teşkil etmektedir ve Afrika içinde self determinasyon hakkı bağlamında tartışılan örneklerden birini teşkil etmektedir. Kabinda tarihsel olarak Portekizlilerin bölgeyi keşifleri döneminde (15. yüzyıl) Kongo krallığının bir parçasıydı. Portekiz'in Angola'daki sömürge yetkileri 19. yüzyıldaki antlaşmalarla tanınması ile Kabinda ve Angola'daki Portekiz hakimiyeti yerleşmiş oldu.⁵⁸ Berlin Konferansı'nda ise Portekiz'in Kabinda'daki hakimiyeti kabul edildi.⁵⁹ 1885 tarihli Simulambuco Antlaşması ile de bu durum perçinlendi. Angola'nın 1975 yılında bağımsızlığını kazanmasından önce Kabinda, Angola üzerinden yönetiliyordu. 1960'lı yıllarda Angola ve Kabinda'nın bağımsızlık hareketleri Portekiz yönetimine karşı birlikte mücadele etti. Fakat Angola'nın bağımsızlığını kazanması ve Portekiz ile müzakereleri sürecinde Kabinda'nın hareketi göz ardı edildi. Angola'nın bağımsızlığı kazandığı sıralarda Kabinda bölgesi Küba ve Sovyetlerin yardımı ile Angola güçleri tarafından kontrol altına alındı.⁶⁰ Kabinda'nın kontrol altına alınıp, buradaki ayrılıkçı hareketin bastırılmasının altında büyük ölçüde Kabinda bölgesi sahillerinde keşfedilen petrol yataklarının etkisi büyüktür.

Angola'nın bağımsızlığı sonrasında da Kabinda'nın self determinasyon ve ayrılma talepleri devam etmiş, Angola devlet güçleri ile bu ayrılıkçı hareket arasında zaman zaman çatışmalar da yaşanmıştır. Kabindalı ayrılıkçıların görüşlerine göre, bu bölgenin Portekiz sömürgesi olduğu dönemlerde de koruma altındaki statüsü (*protectorate*), onu An-

⁵⁸ LYLE, Brock, "Blood for Oil: Secession, Self-Determination, and Superpower Silence in Cabinda", *Washington University Global Studies Law Review*, Vol.4, 2005, s. 702-703.

⁵⁹ BIRMINGHAM, David, *A Short History of Modern Angola*, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 39.

⁶⁰ LYLE, Brock, a.g.m., s. 704-705.

gola'nın genelinden farklı bir yapı olmasından kaynaklanıyordu fakat Angola'nın kurulması sürecinde buna dikkat edilmemişti.⁶¹

Kabinda sorunu bu nedenlere dayanarak Afrika İnsan ve Halkaların Hakları Komisyonu'nun önüne geldiğinde, Komisyon'un tavrı öncekilerden farklı olmamıştır. Komisyona göre Angola'da yapılan seçimlere katılabilen, meclise vekil gönderebilen Kabindalıların ayrılmayı talep eden self determinasyon hakları ihlal edilmemiştir.⁶² Yine Komisyon ayrılma hakkının sömürge altındaki halkların hakkı olduğunu belirtmiş ve devletlerin ülkesel bütünlüğüne vurgu yapmıştır.

C. Güney Kamerun Sorunu

Kamerun, Afrika'nın orta batı kısmında yer alan bir ülkedir ve coğrafi ve etnik çeşitliliği ile çoğu zaman "minyatür Afrika" olarak adlandırılmaktadır.⁶³ Fakat Afrika'nın yapısı ve tarihi dolayısıyla bu çeşitliliğin sorunlara yol açmadığını söylemek imkansız olacaktır. Kamerun'un tarihine baktığımızda pek çok Afrika ülkesinde olduğu gibi bir kolonizasyon geçmişinden ve buradaki metropol devletlerin de çeşitliliğinden bahsetmek gereklidir. 1500'lü yıllarda başlayan Portekiz sömürsünün⁶⁴, 1600'lü yıllarda Hollanda tarafından devam ettiğini ve 1887 yılında, sömürgecilik yarışında birleşerek bir devlet kuran Almanya'nın Kamerun'da bir koloni kurduğunu belirtebiliriz. Bu durum 1884 Berlin Konferansı'nın da bir sonucuydu, zira o konferansta Afrika sömürgeci güçler tarafından paylaşılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise İngiliz ve Fransız orduları Alman güçlerini bölgeden kovarak söz konusu yerde ortak bir sömürge bir bölgesi kurmuşlardır. Ülkenin büyük bir

⁶¹ DENHEZ, Charles Ian, "Independence or Autonomy: The Right to Self-Determination in the Enclave of Cabinda", *Carleton Review of International Affairs*, Vol.1, 2009, s. 39.

⁶² African Commission on Human and Peoples' Rights, *Front for the Liberation of the State of Cabinda v Republic of Angola*, Communication No 328/06, 2013, prg. 122-123

⁶³ "Cameroon: All Africa in One Country", *New African*, 24.03.2020, <https://newafricanmagazine.com/22650/>, Erişim Tarihi: 14.06.2020.

⁶⁴ Kamerun'un adı tarihsel olarak Portekizli denizcilerin bölgede yer alan Wouri nehrine karidesinin bolluğundan ötürü "Rio de Camarões "(Karides Nehri) ismini vermesinden gelmektedir. Bu ad sonraları bölgenin geneli için kullanılmaya başlanmıştır.

kısmı Fransız kontrolünde, daha az bir kısmı ise İngiliz kontrolünde kalmıştır. Fransız kontrolündeki bölge 1960 yılında bağımsızlığını kazanırken, İngiliz hakimiyetindeki kısmı ise 1961 yılında ayrılarak Kamerun'a bağlanmış ve bir federasyon kurulmuştur. Bu federatif yapı ise 1972 yılında terk edilmiştir. Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, İngiliz kontrolündeki Güney Kamerun bölgesinde 1961 yılında koloni dönemi biterken yapılan plebisitte, bölge halkı Nijerya'ya katılma opsiyonunu kullanmayarak Kamerun'da federatif bir yapıda var olmayı tercih etmiştir.⁶⁵ Bu tercih bir bakıma Kamerun dahilinde Anglofon-Frankofon ilişkisini ve gerilimini başlatmıştır diyebiliriz. Çünkü Kamerun'un büyük bir kısmında, yerel dilleri dışarıda bırakırsak Fransızca konuşulmakta iken, Güney Kamerun bölgesinde ise İngilizce konuşulmaktadır. Tarihsel olarak Güney Kamerun'un tercihini Fransızca konuşan taraftan yana kullanılmasında, İngilizlerin bölgeyi Nijerya üzerinden yönetmesi ve bölge halkının ise kendilerini "koloninin kolonisi" olarak hissetmeleri sebep olmuştur. İngilizlerin yönettiği Kuzey Kamerun bölgesi de bağımsızlığını kazanarak Nijerya'nın önemli bir bölümünü teşkil etmiştir. Güney Kamerun ise dilsel farklılığa rağmen Fransız Kamerun'u ile birlikte federal bir devlet kurmayı yeğlemiştir. Fakat Fransızca konuşan Kamerun tarafının, federatif yapıdan pek memnun olmadığı ve üniter devlete giden yolda bu federal yapının geçici bir aşama teşkil etmesi gerektiğini düşündüğü belirtilmiştir.⁶⁶ Kamerun'un ilk başkanı olan Ahmadou Ahidjou döneminde bu federal yapının sona erdirilmesi yönünde Anglofon taraftaki federalizm yanlıları üzerinde bir baskı kurulmuş ve bu baskı 1972 yılında üniter devletin kurulması ile sonuçlanmıştır. 1961 yılında Güney Kamerun'da yapılan plebisitte, onlara üçüncü bir seçenek olarak bağımsız bir devlet olma imkanının verilmesi kıtadaki Pan-Afrikanist akım tarafından da istenmiyordu.⁶⁷ Çünkü dönemin bağımsızlığa kavuşan devletleri Güney Kamerun gibi mikro-devletleri Afrika'da görmek istemiyorlardı. Bu durum, yeni bağımsızlığa kavuşan

⁶⁵ KEKE, Reginald Chikere, "Southern Cameroons/Ambazonia Conflict: A Political Economy", *Theory & Event*, Vol. 23(2), 2020, s. 336.

⁶⁶ KONINGS, Piet, NYAMNJOH, Francis B., "The Anglophone Problem in Cameroon", *The Journal of Modern African Studies*, Vol.35(2), 1997, s. 210.

⁶⁷ EBAI, S. Eban, "The Right to Self-Determination and the Anglophone Cameroon Situation", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 13(5), 2009, s. 637-638.

devletleri zaten zor olan bir halden kaosa sürükleyebilirdi. Hatta bu yüzden Afrika'daki devlet sınırlarının belirlenmesinde daha önce Latin Amerika bağımsızlık hareketleri döneminde işlev üstlenen *uti possidetis* ilkesi⁶⁸ epeyce kullanıldı.

Güney Kamerunluların bu noktada Kamerun içerisinde dilsel açıdan bir grup teşkil etmeleri neticesinde, self determinasyon hakkına dayalı talepleri gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle eğitim alanında, siyasal yaşama katılmada ve adalete erişim hususunda Güney Kamerunlular çeşitli ayrımcı uygulamaların olduğunu iddia etmişlerdir. Sonunda mesele Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun önüne intikal etmiştir. Komisyon, incelediği davada Güney Kamerunluların, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı uyarınca "halk" olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Hatta Komisyon, çeşitli işletmelerin ve projelerin Frankofon Kamerun'a doğru kaydırılmasını Şartın 19. maddesinde yer alan halklar arasındaki eşitlik hakkına aykırılık olarak görmüştür. Fakat Komisyon, taraf devletlerin egemenliğine ve ülkesel bütünlüğüne aykırı olabilecek şekilde self determinasyon hakkının kullanılabilmesinin mümkün olmadığını ve Güney Kamerunluların self determinasyonu bağlamında ayrılma seçeneğinin tek yol olarak gözükmediğini belirtmiştir.⁷⁰ Burada ayrıca üzerinde durulması gereken husus ise, Komisyonun Katanga davasında olduğu gibi şikayette bulunanların yoğun baskı ve zulüme uğradıkları konusunda yeterli kanıt sunmadıkları meselesidir. Bu bakımdan Murray'e göre Komisyonun ülkesel bütünlük ilkesini self determinasyon hakkı bağlamında ön plana çıkartsa da, dışsal self determinasyon hakkının kapısını tamamen kapatmadığı söylenebilir.⁷¹ Fakat şunu da son olarak belirtmek gerekir ki, uluslararası

⁶⁸ İlkenin uluslararası hukuktaki anlamı için bakınız. TAŞDEMİR, Hakan, ALBAYRAK, Gökhan, "Uti Possidetis (Juris) İlkesi ve Dağlık Karabağ Sorunu", Ermenistan: Tarih, Hukuk, Dış Politika ve Toplum, Ed. Soyalp Tamçelik, Gazi Kitabevi, Ankara, 2015, s. 479-498.

⁶⁹ African Commission on Human and Peoples' Rights, Mgwanga Gunme and Others v. Cameroon, Merits, Communication No 266/2003, 2009, prg. 178.

⁷⁰ African Commission on Human and Peoples' Rights, Mgwanga Gunme and Others v. Cameroon, Merits, Communication No 266/2003, 2009, prg. 190.

⁷¹ MURRAY, Rachel, The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Commentary, Oxford University Press, Oxford, 2019, s. 501-502.

hukukta ultima ratio olarak ağır insan hakları ihlallerinin olduğu durumda bile ayrılma sonucunu doğuracak bir dışsal self determinasyon hakkı konusunda bir teamül kuralı oluşmuş değildir.⁷² Bu husus da kuşkusuz Komisyonun kararlarını etkileyecektir.

SONUÇ

Self determinasyon hakkının uluslararası hukuktaki anlamının ne olduğu konusunda ve özellikle kolonyal dönem haricinde bu hakkın ayrılma hakkını içerip içermediği konusu doktrinde uzun yıllar tartışılmış ve devletlerin tavrı da bu konuda ülkesel bütünlük ilkesine ağırlık vermek yönünde olmuştur. Kendi ülkesinde yaşayan azınlıklara sahip olan devletler ise bu konuda çok daha hassas olagelmışlerdir. Dolayısıyla self determinasyon hakkı dekolonyalizm döneminde Asya'da ve Afrika'da sömürge halklarının bağımsızlığını kazanması noktasında kritik bir yere sahip olsa da, kolonyalizm sonrası uluslararası ilişkilerde içsel boyuta hapsedilmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında self determinasyon hakkının, insan hakları hukukunda bireysel şikayetlere konu olabilmesinin zorluğu da bu hakkın içeriğinin belirlenmesinde uluslararası yargı içtihatlarının oluşmasını büyük ölçüde engellemiştir. Bu noktada Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın yürürlüğe girmesi, bölgesel bazda da olsa bu hakkın içeriğinin uluslararası yargı içtihadı ile belirginleşebilmesi ihtimalini doğurmuştur. Son yirmi beş yıllık zaman zarfında Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun verdiği bazı kararlar, self determinasyon haklarının ihlali ve bağlantılı olarak bu hakkın içeriği konusunda bir fikir sunmaktadır. Komisyon verdiği kararlarda içsel self determinasyon hakkının ihlali konusunda daha serbest olabilirken, dışsal self determinasyon hakkı konusunda çekinik davranmakta⁷³ ve

⁷² KRAJEWSKI, Markus, Völkerrecht, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2017, s. 188

⁷³ Bu konudaki çekinik tavır Uluslararası Adalet Divanı'nın Kosova danışma görüşündeki tavrını hatırlatmaktadır. Bu danışma görüşünde Divan, Kosova'nın bağımsızlık ilanı konusunda uluslararası hukukta bunu açıkça yasaklayan bir norm olmamasını gerekçe göstererek, self determinasyon hakkının içeriğini ayrıntılı olarak inceleme imkanını geri çevirmiştir. ICJ, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo, Advisory Opinion of 22 July 2010. Bu konuda eleştirel bir çalışma için bakınız. BERMEJO GARCÍA, Romualdo, GUTIÉRREZ ESPADA, Cesáreo, "La Declaración Unilateral de Independencia de Kosovo a la luz de la Opinión Consultiva de la Corte Internacional de

ülkesel bütünlük ilkesinin dışına çıkılmayacağı yönünde bir tutum geliştirmiştir. Çoğu zaman bunu yaparken sistematik ve ağır insan hakları ihlallerinin varlığı noktasında delil sunulmadığı argümanına dayanarak bu tutumu göstermektedir. Fakat haklı olarak Murray'ın görüşüne göre bu şekilde verdiği kararlarla bir bakıma ayrılma hakkına açık kapı da bırakmaktadır. Yine de kararlarında çoğunlukla ayrılma isteklerinin, ülkesel bütünlük ilkesi ile çelişeceği hususuna değinmektedir. Bu bakımdan Komisyon, büyük ölçüde genel uluslararası hukuktaki pozisyona yakın durmakta ve kolonyalizm sonrası ayrılma hakkının halklara tanınan bir hak olmadığı belirlemesine yaklaşmaktadır. Bu tavrı göstermesinde kuşkusuz pek çok yerel azınlığın, Şart'ın hükümleri ile halkların bulunduğu Afrika kıtasındaki sınır istikrarını koruma menfaati büyük rol oynamaktadır. Ayrıca dışsal self determinasyona geniş bir yorum getirilmesinin, "pandoranın kutusunu" açmayla eş değer olması ve muhtemel kaoslara yol açabilmesi gerçeğini de göz önünde tutmak gereklidir.

KAYNAKLAR

- “Cameroon: All Africa in One Country”, *New African*, 24.03.2020, <https://newafricanmagazine.com/22650/>, Erişim Tarihi: 14.06.2020.
- African Charter on Human and Peoples' Rights, 1981, <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *Mgwanga Gunme and Others v. Cameroon*, Merits, Communication No 266/2003, 2009.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *Constitutional Rights Project and Civil Liberties Organisation v. Nigeria*, Merits, Communication No 102/93, 1998.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *Front for the Liberation of the State of Cabinda v Republic of Angola*, Communication No 328/06, 2013.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *Jawara v. Gambia*, Merits, Communication No 147/95, Communication No 149/96, 2000.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *Katangese Peoples' Congress v. Zaire*, Merits, Communication No 75/92, 1995.
- African Commission on Human and Peoples' Rights, *The Democratic Republic of the Congo v. Burundi, Rwanda and Uganda*, Merits, Communication No 227/99, 2003.
- AKBABA, Ahmet, *İnsan Hakları Hukukunda Üçüncü Kuşak Haklar*, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ALGAN, Bülent, “Rethinking ‘Third Generation’ Human Rights”, *Ankara Law Review*, Vol.1(1), 2004, ss. 121-155.
- ANYANGWE, Carlson, “The Normative Power of the Right to Self-determination under the African Charter and the Principle of Territorial Integrity: Competing Values of Human Dignity and System Stability”, *African Human Rights Yearbook*, Vol.2, 2018, ss. 47-71.

- ARAL, Berdal, *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Hak-lar, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010*
- ARCHIBUGI, Daniele, "Un Análisis Crítico de la Autodetermi-nación de los Pueblos", *Escenarios de Conflicto : Irak y el Desorden Mundial*, Ed. Manuela Mesa, Mabel González Bustelo, Icaria Edi-torial, Barcelona, 2004, ss. 277-300
- BALDWIN, Clive, MOREL, Cynthia, "Group Rights", *The Afri-can Charter on Human and Peoples' Rights: The System in Practice 1986-2006*, Ed. Malcolm Evans, Rachel Murray, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 244-288.
- BERMEJO GARCÍA, Romualdo, GUTIÉRREZ ESPADA, Cesáreo, "La Declaración Unilateral de Independencia de Kosovo a la luz de la Opinión Consultiva de la Corte Internacional de Justicia de 22 julio de 2010 y de las Declaraciones, Opiniones Individuales y Disidentes a la misma", *Anuario Español de Derecho Interna-cional*, Vol. 26, 2010, ss. 7-59.
- BIRMINGHAM, David, *A Short History of Modern Angola*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- BLAY, Samuel K. N., "Territorial Integrity and Political Inde-pendence", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- BOYAR, Oya, KAMA IŞIK, Sezen, "Dördüncü Kuşak Haklar ve Bilişim Teknolojilerinin Doğuşunda Mahremiyet Kavramına Karşılaş-tır-malı Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hu-kuk Araştır-maları Dergisi*, Cilt. 25(2), 2019, ss. 602-623.
- ÇAĞIRAN, Mehmet Emin, *Uluslararası Alanda İnsan Hakları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.
- CASSESE, Antonio, *Self-Determination of Peoples: A Legal Re-appraisal*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Charter of the Organization of African Unity, 25 May 1963
- Constitutive Act of the African Union, 1 July 2000.

- D'SA, Rose M., "Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter", *Journal of African Law*, Vol. 29(1), 1985, ss. 72-81
- DENZEZ, Charles Ian, "Independence or Autonomy: The Right to Self-Determination in the Enclave of Cabinda", *Carleton Review of International Affairs*, Vol.1, 2009, ss. 35-51.
- DOEHRING, Karl, "Self-Determination", *The Charter of United Nations: A Commentary*, Ed. Bruno Simma, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- DOĞAN, İlyas, *Devletler Hukuku*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008.
- EBAL, S. Eban, "The Right to Self-Determination and the Anglophone Cameroon Situation", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 13(5), 2009, ss. 631-653
- EHTİBARLI, Yaşar, *Uluslararası Self Determinasyon Hakkı ve Hakkın Ekonomik Boyutu*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016.
- EL OUALI, Abdelhamid, "Territorial Integrity: Rethinking the Territorial Sovereign Right of the Existence of the States", *Geopolitics*, Vol.11(4), 2006, ss. 630-650.
- FISCH, Jörg, *The Right of Self-Determination of Peoples: The Domestication of an Illusion*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
- FORNO, Giovanni, "Apuntes sobre el Principio de la Libre Determinación de los Pueblos", *Agenda Internacional*, Año IX, No. 18, 2003, ss. 91-120.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler", *Milletlerarası Hukuk Bülteni*, Yıl 7, Sayı 2, 1987, ss. 131-146.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- GITTLEMAN, Richard, "The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Legal Analysis", *Virginia Journal of International Law*, Vol. 22(4), 1982, ss. 667-714
- GÖZLER, Kemal, *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017.

- GÜNDÜZ, Aslan, *Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, Beta, İstanbul, 2009.
- HARCK, Sten, "Åland Islands", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- <https://www.rfi.fr/en/africa/20100216-timeline-african-independence>, Erişim Tarihi: 19.01.2021.
- ICJ, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010.
- ICJ, *Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia)*, Judgment of 30 June 1995.
- ICJ, *Corfu Channel Case*, Judgment of 9 April 1949, ICJ Reports 1949
- ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion of 9 July 2004.
- ICJ, *Western Sahara*, Advisory Opinion of 16 October 1975.
- International Covenant on Civil and Political Rights*, 16 December 1966
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966
- ISLAM, M. Rafiqul, "Secessionist Self-Determination: Some Lessons from Katanga, Biafra and Bangladesh", *Journal of Peace Research*, 22(3), 1985, ss. 211-221.
- KABOĞLU, İbrahim, *Dayanışma Hakları*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1996.
- KEKE, Reginald Chikere, "Southern Cameroons/Ambazonia Conflict: A Political Economy", *Theory & Event*, Vol. 23(2), 2020, ss. 329-351.
- KELLER, Helen, "Friendly Relations Declaration (1970)", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- KONINGS, Piet, NYAMNJOH, Francis B., "The Anglophone Problem in Cameroon", *The Journal of Modern African Studies*, Vol.35(2), 1997, ss. 207-229.

- KRAJEWSKI, Markus, *Völkerrecht*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2017
- LENIN, Vladimir I., *Collected Works*, Volume 20, December 1913-August 1914, Progress Publishers, Moscow, 1964, ss. 393-454.
- LYLE, Brock, "Blood for Oil: Secession, Self-Determination, and Superpower Silence in Cabinda", *Washington University Global Studies Law Review*, Vol.4, 2005, ss. 701-718.
- MARK, Rudolf A., "National Self-Determination, as Understood by Lenin and the Bolsheviks", *Lithuanian Historical Studies*, Vol. 13(1), 2008, ss. 21-39.
- MARXSEN, Christian, "Territorial Integrity in International Law – Its Concept and Implications for Crimea", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol.75, 2015, ss. 7-26
- MBAYA, Etienne R., "African Charter on Human and Peoples' Rights", *Encyclopedia of Public International Law*, Vol.8, Ed. Rudolf Bernhardt, North-Holland, Amsterdam, 1985.
- MIGUEL, Carlos Ruiz, "El Principio y Derecho de Autodeterminación y el Pueblo del Sahara Occidental", *Anuario Español de Derecho Internacional*, Vol.31, 2015, ss. 267-296
- MURRAY, Rachel, *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2019.
- OETER, Stefan, "Selbstbestimmungsrecht im Wandel: Überlegungen zur Debatte um Selbstbestimmung, Sezessionsrecht und 'vorzeitige' Anerkennung", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 52(3-4), 1992, ss. 741-775.
- OFUATEY-KODJOE, W., *The Principle of Self-Determination in International Law*, Nellen, New York, 1977.
- PASTOR RIDRUEJO, Jose Antonio, *Curso de Derecho Internacional Publico y Organizaciones Internacionales*, Tecnos, Madrid, 1994.

- RODRÍGUEZ, Segundo Ruiz, *La Teoría del Derecho de Autodeterminación de los Pueblos*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 1998.
- RUHİ, Muhammet Emin, *Güney Afrika'da Irk Ayrımcılığı Politikaları*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2018.
- SCHWEİSFURTH, Theodor, *Völkerrecht*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2006.
- SMITH, Rhona K. M., *International Human Rights Law*, Oxford University Press, Oxford, 2017.
- TAŞDEMİR, Fatma, "Uluslararası Hukukta Toprak Bütünlüğü İlkesi, Tanıma Doktrini ve Bir Norm Olarak Ayrılma Hakkı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18(3), 2016, ss. 644-668.
- TAŞDEMİR, Fatma, ÖZER, Adem, *Uluslararası Hukuk Perspektifinden Self-Determinasyon ve Ayrılma*, Hukuk Yayınları, Ankara, 2017
- TAŞDEMİR, Hakan, ALBAYRAK, Gökhan, "Uti Possidetis (Juris) İlkesi ve Dağlık Karabağ Sorunu", *Ermenistan: Tarih, Hukuk, Dış Politika ve Toplum*, Ed. Soyalp Tamçelik, Gazi Kitabevi, Ankara, 2015, ss. 479-498.
- The Charter of United Nations, San Francisco, 1945, <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>, Erişim Tarihi: 7.12.2020.
- THÜRER, Daniel, "Das Selbstbestimmungsrecht der Völker: Ein Überblick", *Archiv des Völkerrechts*, Band 22(2), 1984, ss. 113-137.
- THÜRER, Daniel, BURRI, Thomas, "Self-Determination", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ed. Rüdiger Wolfrum, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- TRAVIESO, Juan Antonio, *Derecho Internacional Publico*, Abeledo Perrot, Buenos Aires, 2012.
- UN General Assembly, *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, 24 October 1970, A/RES/2625(XXV).

van der VYVER, Johan D., "The Right to Self-Determination and its Enforcement", ILSA Journal of International & Comparative Law, Vol.10, 2004, ss. 421-436.

YUSUF, Abdulqawi A., Pan-Africanism and International Law, Hague Academy of International Law, Hague, 2014.